

OD MIESTA K (LETMÉMU) POHLĀDU. FENOMENOLOGICKÝ PRÍSTUP E. CASEYHO

KLEMENT MITTERPACH, Katedra filozofie FF UKF, Nitra

MITTERPACH, K.: From the Place to the Glance. The Phenomenological Approach of E. Casey
FILOZOFIA 67, 2012, No 4, p. 323

The paper offers an overview of the work of Edward S. Casey focusing on his phenomenological approach to peripheral and interconnected phenomena such as place and glance. Casey shows how the glance enters the world as well as how the world responds to it. Focusing on glance therefore reveals a possible articulation of how the place becomes a phenomenon within a specific mode of perception and why it deserves a phenomenological approach.

Keywords: Glance – Gaze – Place-World – Surface – Peri-phenomena

Úvod. Americký filozof Edward S. Casey je známy predovšetkým ako autor, ktorý sa okrem iného dlhodobo zaoberá fenoménom miesta.¹ Jeho poslednou prácou je pomerne rozsiahla monografia *Svet napohľad (The World at a Glance)*, venovaná inému zvláštnemu a doteraz netematizovanému fenoménu „letného pohľadu“ (*glance*), resp. videniu „napohľad“ (*at a glance*), ktorý má predstavovať špecifický prístup k fenoménu pohľadu vôbec.

Letný pohľad ako návrat k fenoménu miesta. V úvode k druhému vydaniu prvej rozsiahlej práce venovanej fenoménu miesta *Vracat' sa na miesto (Getting Back into Place)* hovorí o dvoch dekádach venovaných práci, ktorá vždy určitým spôsobom vypovedá o fenoméne miesta ([3], xxi). Nejde iba o fenomén miesta, ale aj o významnosť, tohto fenoménu, ktorého opis si vynucuje úvahu o základných predpokladoch filozofického, najmä fenomenologického skúmania. Domnievame sa, že práve jeho posledná kniha *Svet napohľad* svedčí o tomto posune. Aj keď nesľubuje metodologickú rozpravu o podstate fenomenológie ani explicitne neoznamuje revíziu jeho vlastných artikulácií fenoménu miesta, je príležitosťou sledovať to, čo je dôležité pre pochopenie Caseyho verzie feno-

¹ Po publikovaní štúdií venovaných pamäti (*Remembering*) a imaginácii (*Imagining*), ktoré v podtitule zdôrazňujú „fenomenologický prístup“, sa objavuje rozsiahla rozprava (v reedícii z r. 2006 ešte rozšírená) o mieste *Vracat' sa na miesto (Getting back into Place)*, ktorého podtitul hovorí o smerovaní k „obnovenému porozumeniu sveta-miesta“ (*Toward a Renewed Understanding of the Place-World*). O niekoľko rokov neskôr nasleduje rozsiahla štúdia o dejinách pojmu miesta *Osud miesta (The Fate of Place, 1997)*. Nasledujú ďalšie práce *Representing Place in Landscape Painting and Maps* (2002) a *Earth-Mapping. Artist Reshaping the Landscape* (2005).

menologického prístupu k tematizácii miesta vôbec. Otázku osobitného vyčlenenia fenoménu miesta nemožno skryť za otázku postupu, v rámci ktorého je možné miesto artikulovať práve ako fenomén. Casey tak v nebývanej šírke predstavuje fenomény, ktorých opis si vyžaduje určitú neortodoxnú apropiáciu fenomenologických princípov. V tomto zmysle má nielen svojich predchodcov, ale najmä inšpirátorov, ako sú Heidegger, Merleau-Ponty alebo Bachelard. Casey nielen osobitne tematizuje fenomény miesta a letného pohľadu, ale predovšetkým skúma podmienky ich tematizácie ako východiská, ktoré umožňujú rozvinúť filozofické dôsledky ich opisov v oblasti etiky alebo estetiky.

Od miesta k letnému pohľadu – tu nejde iba o tematický pohyb. Predbežne by sme mohli narysovať túto súvislosť nasledovne: Tam, kde ide o miesto, ukazuje sa miesto ako fenomén bez toho, že by sa to zásadne dotklo otázky povahy fenomenológie. Napriek tomu, že miesto sa stáva v rámci tzv. „spatial turn“ najmä v 90. rokoch minulého storočia kulturologicky a filozoficky pozoruhodným fenoménom, otázka jeho fenomenalizácie zostáva z hľadiska zámerov fenomenologicky orientovaných opisov sveta na periférii. Ak sa však teraz pýtame *Prečo tematizácia „letného pohľadu“?*, tak ide o tematizáciu aktu, v ktorom sa stáva signifikantnou skúsenosť periférneho. Táto skúsenosť však okrem iného znamená opis pohľadu, ktorý poukazuje na potrebu revízie fenomenologického konceptu videnia, a teda fenomenality fenoménu. Vo vzťahu k fenomenologickej tradícii Casey hovorí o svojom prístupe ako o parafenomenológii. Vo vzťahu k predmetu skúmania hovorí o perifénoménoch. Poukazuje tým na určité neutralizácie, zjednodušenia, resp. idealizácie, ktorých sa dopúšťame pri výklade statusu fenomenologického pohľadu a vizuálnej percepcie.

Opísať miesto fenomenologicky znamená sledovať okrajovosť, periférnosť miesta vo filozofickom diskurze, ale tiež jeho periférnosť ako súčasť živej skúsenosti. Je zrejmé, že nejde iba o fenomenalizáciu miesta, ale aj o miesto jeho fenomenalizácie. „Letný pohľad“ ako téma Caseyho rozsiahlej štúdie nie je iba „nepriamym“ skúmaním miesta, ale predovšetkým pokusom skúmať túto nepriamosť v jej najelementárnejšej a najživšej podobe, ktorá sa napriek svojej efemérnosti má ukázať ako konštituent sveta, ako zamlčaný, a napriek tomu nevyhnutný akt, ako subverzia a zároveň suplement teoretického pohľadu, ktorý, aj keď fenomenologicky revidovaný a pripravený na sledovanie obsahu a pohybu skúsenostnej konštitúcie sveta, nedokáže venovať pozornosť našej vlastnej, často podprahovej skúsenosti s pozornosťou. Ide o skúsenosť pohľadu, ktorý, aj keď nereflektujúci a nesústredený, je naším prvým kontaktom so skutočnosťou a zároveň vždy už špecificky artikulovaným a obsahovo komplexným významovým celkom. Casey sa domnieva, že práve opisom „letného“ pohľadu môžeme pochopiť, ako sa nepriamo, v náznaku, stretávame so svetom v jeho významovej artikulovanosti, ktorá má napriek absencii tematickej reflexie svoj špecifický obsah a väzbu na sústredené skúmanie. Pokúša sa o opis našej skúsenosti a konštitúcie sveta v tejto základnej vrstve „letnej“ vizuálnej skúsenosti so svetom, ktorá je omnoho bohatšia, ako by sme čakali.

Náš postup je napriek zvolenému titulu opačný, smeruje teda „od letného pohľadu k miestu“, od špecifik „letného“ pohľadu ku svetú, ktorý sa v ňom zjavuje ako miesto, t. j. k svetú „napohľad“. Caseyho snahu o obnovené chápanie sveta ako miesta vnímame

teda ako návrat k prehodnoteniu spôsobov, akými sa vo fenomenológii predstavuje nielen tento „kontakt“ so svetom. Chápeme ho aj ako podmienku opisu obsahov tohto „stretnutia“ (fenomenologický pohľad), teda ako kľúč k chápaniu miesta vizuality, vizuálnej percepcie vo fenomenologickom opise.

Caseyho motivácia a inšpirácie. Casey svoj postup charakterizuje ako príspevok „proti temporocentrizmu“.² Naznačuje tým okrem iného to, že motivácia, ktorou sa vyznačuje jeho skúmanie povahy miesta ako pojmu v dejinách myslenia a ako fenoménu, nespočíva v exotizácii banálneho a obskúrneho, ale je príležitosťou interpretovať špecifické limity a tendencie moderného myslenia, ktoré tematizuje čas ako kľúč k základu ontologických presvedčení súčasnosti. Nemožno tu prehliadnúť určitú heideggerovskú inšpiráciu, resp. Heideggerovu celkovú tendenciu uvažovať v neskorších prácach topologicky. Pokiaľ ide o letnosť pohľadu, mohli by sme ju brať ako určité perceptívne analogon Heideggerovej „náhlosti“ (*Jähe*), ako o nej píše vo svojej štúdií L. Benyovszky.³ Napriek tomu sa Casey oveľa otvorenejšie hlási k Merleau-Pontymu a jeho programu oživenia záujmu o vnímanie a svet, ako sa dáva v tzv. „perceptívnej viere“. Práve Merleau-Ponty demonštruje, že znovuo tvorenie zmyslu vnímania, vnímaného sveta, znamená nevyhnutnú reinterpretáciu telesnosti ako vnímanej telesnosti.⁴ Casey pritom za charakteristický rys svojho prístupu k problematike miesta považuje práve telesnosť,⁵ a to ako rys, ktorý nebol v súvislosti s otvorením témy miesta u iných autorov reflektovaný.

Je príznačné, že ambiguita Merleau-Pontyho konceptu vnímania sa u Caseyho inšpiratívne konkretizuje v jeho koreláte, ktorý Merleau-Ponty označí slovom „paysage“. Casey prekladá toto „paysage“ ako „krajina“ (landscape) v kontraste ku „countryside“ (*kraj*),

² V *Osude miesta* hovorí dokonca o „éře temporocentrizmu“: „Miesto, redukované na umiestnenia, medzi ktorými sa odohráva pohyb fyzikálnych telies, takmer celkom zmizlo z dohľadu v éře temporocentrizmu (t. j. viery v hegemoniu času), ktorá dominovala posledným dvom storočiam filozofie hneď po Hegelovi, Marxovi, Kierkegaardovi, Darwinovi, Bergsonovi a Williamovi Jamesovi“ ([4], x).

³ Náhlosť označuje dianie „extatického dejiska“, extatickú jednotu diania temporality ([1], 79). Casey podobne ako Heidegger konštatuje pôvodnosť miesta ako základu väzby času a priestoru ([3], 340).

⁴ Casey zakladá svoj prístup na reverzibilitu vzťahu vidiaci/videné a často spomína Merleau-Pontyho konštatovanie o svete, ktorý sa na nás díva. E. Escoubasová o tom píše: „U Merleau-Pontyho nahrádza štatút reverzibility (vidiaci/videné) štatút korelácie subjektu a objektu, ako ho formuloval Husserl; koreláciu spočívajúcu v postavení subjektu-objektu oproti sebe tak nahrádza reverzibilita („Mnohí maliari hovorili, že sa na nich veci dívajú,“ píše), kde už neexistuje nijaké ‚oproti‘, naopak, ‚vidiaci‘ a ‚videné‘ sa neustále premieňajú, neustále si vymieňajú miesto“ ([7], 483).

⁵ Telesnosť je pre Caseyho kľúčom v prvom priblížení k fenomenologickému opisu miesta v jeho prvej knihe na túto tému (*Getting back to Place*). Jeho postup rozvrhne vlastne možnosti vystihnutia rôznych základných skúseností pohybujúceho sa tela a miesta a v tomto zmysle i neredukovateľnej telesnosti miesta. Svoj výkladový postup preto artikuluje do celkov venovaných „hľadaniu miesta“, pohybu v rámci miesta, pohybu medzi miestami. Aj centrálna kapitola rozpravy, ktorá opisuje to, čo by sme mohli chápať ako zmysel stálosti „v“ mieste, je opisom smerovosti a dimenzionality ako dvoch aspektov telesnosti miesta, ktoré sú prejavmi oživenia miesta telom, teda toho, ako telo prispieva ku konštitúcii miesta. Casey teda chápe „živé telo“ ako tematickú cestu späť k miestu. V tomto zmysle Casey spomína Kanta ako prvého, kto túto súvislosť zdôraznil ([3], 324).

pričom upozorňuje, že Merleau-Ponty sa nepýta na povahu pohľadu, ktorého korelátom je práve krajina. Inšpiruje ho tiež Merleau-Pontyho zmienka o Husserlovom termíne „Blickstrahl“ (lúč pohľadu), aplikovanom v jeho popisoch ako „Weltstrahl“, „lúč sveta“, na ktorom sa schádzajú ekvivalentné vnemy možné vďaka „okamžitému videniu“ ([5], 234), a v neposlednom rade Derridov a Bachelardov „filozofický pointilizmus“ ako alternatíva „vládnucej hegemonie kontinuity a syntézy“ ([5], 8).

Temporalita pohľadu. „Letný pohľad“ (*glance*) verzus „uprený pohľad“ (*gaze*). Teoretický pohľad je pohľadom v zmysle „upreného“ pohľadu. „Letný“ pohľad je charakteristický „náhlosťou“, pričom extenzívne momenty, rezy časom, ktoré k nemu patria, vymedzujú povahu momentu, a nie naopak. Táto náhlosť, rásnosť letného pohľadu podáva prítomné naraz (*all-at-once*) a v jeho singularite. Ak by sme túto diferenciu chápali automaticky ako časovú, nestačilo by to. Rozdiel týchto modalít pozerania nespočíva v dĺžke pohľadu. Možno povedať, že na opis jednoty pohľadu sa nehodí predstava trvania (*duration*) v zmysle väzby temporálnych fáz. Letný pohľad postupuje spôsobom úplného rozkladu temporálnej kontinuity ([5], 151). „*Letný pohľad nie je nikdy úplne integrovaný do temporálneho sveta jeho vlastného projektívneho subjektu*“ ([5], 297). Paradoxne nás „*dostáva ,do‘ aj ,von‘ z času – ,do‘ intenzívneho momentu času a ,von‘ z kontinuálneho, predĺženého času (napr. chronometrického alebo lineárneho času)*“ ([5], 276 – 277). Je charakteristický vždy aktuálnou možnosťou „odvrátenia“ (*turn away*), diverzie od sukcesívnej temporality objektu, ktorej venuje pozornosť. V určitom zmysle teda práve „*letný pohľad singularizuje čas samotný, tým, že sa stáva nositeľom v momente sprítomňujúceho vedomia*“ ([5], 254). Venovať niečomu pozornosť je možné práve vďaka pohľadu, ktorý podáva to zahliadnuté nie „v“ prítomnosti, ale ako prítomné.

Namiesto kontinuity času ako kritéria rozlíšenia dvoch modalít pohľadu je primeranejšie hovoriť o dostatku alebo nedostatku času, pričom nedostatok času tu neznamená nevyhnutne obmedzujúcu okolnosť, krátkosť času, ale špecifickú temporalitu náhlivosti a nenáhlivosti (*unhurriedness*). „*Na (letný) pohľad je vždy dost' času a čas, ktorý to trvá, čas stávania sa, je situovaný medzi nekonečne krátky okamih a nekonečnosť trvania*“ ([5], 296).

„Uprený pohľad“ sa teda vyznačuje stálosťou (*steadiness*), otvorenosťou neprerušovaného pohľadu, vážnosťou, doslova váhou, spočinitím pohľadu. Letný pohľad sa vždy iba „znesie“ (*alights*) na povrch a na rozdiel od upreného na ňom nespočinie. Možno povedať, že letný pohľad práve vďaka „odskoku“ od možnosti skúmajúceho a vytrvalo zameriavaného pohľadu umožňuje vôbec ukázať povrch ako vlastnú a pôvodnú fenomenálnu vrstvu, ktorá nie je redukovaná na „vlastný“ obsah, hĺbku veci. „*Dívať sa na niečo uprene znamená ponoriť sa do toho do tej miery, že sa to stane súčasťou perceptuálnej histórie pozorovateľa, zdrojom neskoršieho pozorovania*“ ([5], 254).

Uprený pohľad predstavuje „svedomité obsadenie (*inhabitation*) predmetu alebo udalostí“ ([5], 133).⁶ Možno však povedať, že každá z podôb upreného pohľadu sa pohybuje v určitom svetle, rovnomerne osvetľujúcim to, na čo sa zameriava, resp. to, čo je súčasťou systematického rozloženia pohľadu pri „prezeraní“ (*scanning*). „Uprený pohľad sa rozvíja vo svetle, ktoré je jeho vlastným médiom“ ([5], 136). V tejto „otvorenosti“ sa pohybuje bez toho, aby bol viazaný svojou telesnosťou. Práve telesnosť, tak charakteristická pre letný pohľad, ktorý vôbec nie je iba záležitosťou pohybu očí a hlavy ale celého tela, je vo svete upreného pohľadu vlastne úplne nadbytočná.

„Letný“ a „uprený“ – do akej miery vlastne ide o temporálnu diferenciu? Casey nehovorí o pôvodnejšej temporalite letného pohľadu, ale o vstupe, prielome do času, ktorý je *atopon*, ktorý nemá miesto „v“ čase, a preto sa neukazuje v kontinuite, ale v bezčasovosti zmeny, zvratu.⁷ Aj keď chápeme toto *atopon* ako prerušenie, sme náchylní vnímať prerušenie stále ako súčasť sukcesívneho radu udalostí. Zdôraznenie druhého významu slova, t. j. *atopon* ako toho, čo je cudzie, zvláštne, „neprirodné“, znamená, že prerušenie času pohľadom nastáva, „ukazuje sa odnikiaľ (*from nowhere*) alebo, presnejšie, „odnikedy“ (*from nowthen*). To je zmysel „náhlosti“ (*the sudden*). Podvojný významu tohto *atopon* umožňuje pochopiť, prečo vlastne hovoríme o temporalite, aj keď je reč o „náhlom“, ktoré odoláva časovej analýze. To, čo sa odohrá náhle a bezprostredne, neodohrá sa „v“ kontinuite času, ale bez sprostredkovania časom, bez aspirácie na vlastnú jednotu časovo-sukcesívneho trvania.

S určitým predstihom možno povedať, že práve miesto, ak ho nechápeme automaticky ako trvalo lokalizovateľnú rozlohu, je takouto diskretnou extenziou bez trvania. Jednota miesta nemá povahu uzavretej (nepretržitej) kontinuity času, resp. toho, čo sa v čase vyskytuje ako trvajúce. Náhlosť je výrazom, ktorý špecifikuje inak neutrálne „všetko naraz“ ako „všetko zrazu“, a posilňuje tak nielen význam negácie prechodu, sukcesívnosti, ale aj negáciu synchronnosti prítomného celku.

„Náhlosť pohľadu sa primkýna viac k miestu, ako k času“ ([5], 470). Dominancia temporality vyplýva z toho, že podliehame tendencii chápať miesto ako akýsi tieňový „objekt“ v jeho časovom umiestnení a trvaní, a nie ako určitú jednotu artikulovaného usporiadania, ako sa o jej artikuláciu usiloval Heidegger. V prípade Caseyho však nejde o dôraz na súvislosť reči a miesta, ale na dianie letného pohľadu: „Letný pohľad sa deje ako bezprostredný pohľad (vychádzajúci von z) očí – pohľad (*look*), ktorý je naladený na náhlosť spôsobu, akým sa svet miest, miesto-svet (*place-world*) objavuje inak, ako sme čakali, teda prekvapivo“ ([5], 470).

⁶ Má viacero podôb, ktorých slovenské ekvivalenty sa viac-menej prekrývajú: *contemplating* – zadumané hľadanie bez objektu, *scrutinizing* – skúmané pozorovanie, *scanning* – systematické prezeranie, *staring* – zíranie, *glaring* – zazeranie a i.

⁷ Podobný základ má zrejme východisko perichronozofie Jozefa Piačeka, ktorý, vychádzajúc z motívov náhlosti, bezčasia, bezodkladnosti (k časovosti letného pohľadu patrí, že ho „neodkladáme“), zdôrazňuje zvláštnu vlastnosť času, a to fakt, „že sa v ňom samom a ním samým otvára bezčasie“ ([10], 209).

„Letmý“ pohľad ako subverzia dominantných modelov západnej filozofie. Hegemónia „upreného“ pohľadu. Tieto dve modalítity videnia, pozerania sú „ústrednými spôsobmi bytia vo vizuálnom svete“ ([5], 132). Napriek tomu hovorí Casey o hegemonii predstavy „upreného“ pohľadu, ktorá prekvapivo láka filozofov aj tam, kde im ide explicitne o bezpredsudkovosť videnia – napríklad u Husserla v jeho koncepcii „nazerania podstat“ (*Wesenschau*). „Napriek historickej a kultúrnej hegemonii ‚upreného‘ pohľadu, má ‚letmý‘ pohľad nakoniec fenomenologickú prioritu: alebo, ak chceme, má ju na začiatku, práve v momente, keď sa ‚uprený‘ pohľad vynára z mikropohybov pohľadu (*look*)“ ([5], 163). Práve preto platí, že je možné „pozrieť letmo v rámci upreného pozerania“ (*glancing in one's gazing*), a nie naopak. Casey však viac ako prioritu letmého pohľadu zdôrazňuje predpoklad prepletenia týchto dvoch modalít, a teda letmý pohľad ako filozoficky nesuspendovateľný spôsob pozerania a bytia vo vizuálnom svete. „Zdá sa, že *glance* smeruje k intervencii a narážke, nie k usmerňovaniu alebo dominancii“ ([5], 164). Aj keď sú ciele a konce letmého pozerania iné ako pri skúmovom pohľade, Casey jednoznačne zdôrazní: „Niet videnia (*seeing*) bez letmého pohľadu“ ([5], 164). Hegemónia modalítity „upreného“ pohľadu sa presadzuje aj na úrovni prekladu a je zrejmá už na úrovni interpretácie napríklad v prípade Husserlovho použitia výrazu pohľadu (*Blick*), ktorý, aj keď má v skutočnosti významovo blízko k anglickému „*glance*“, sa nielen prekladá, ale aj automaticky privilegovane chápe ako neutrálny idealizovaný statický „*look*“.

Tým sa dostávame k otázke prekladu tohto síce bežného, ale vďaka emfáze zrazu pozoruhodného výrazu. Hegemónia významu výrazu „*gaze*“ sa presadzuje aj tam, kde sa diferenciaciou významov výrazov „*glance*“ a „*gaze*“ v slovenskom jazyku stiera vo výraz „pohľad“, ktorý môžeme iba dodatočne adjektívne kvalifikovať. To však znamená, že máme tendenciu hovoriť o rôznych druhoch inak neutrálneho pohľadu. Neutralita tohto zastrešujúceho „pohľadu“ bez prívlastkov je práve vzorom teoretického videnia. Ak však vychádzame z bežného, neteoretického používania výrazu „pohľad“, zvyčajne automaticky akceptujeme jeho fokálnu a časovú singularitu, ktorá je nápadnejšia ako charakteristika rovnomerného neprerušovaného a nezameraného hľadania. Otázka prekladu tak ponúka usmernenie, keď si uvedomíme, že výrazom „pohľad“ vlastne častejšie myslíme „*glance*“, t. j. „letmý“ pohľad, ako sústredenejšie, skúmové hľadanie. Bude preto lepšie, ak pre výraz „*glance*“ rezervujeme výraz „pohľad“ a iné druhy pozerania (*look*) budeme kvalifikovať prívlastkom.

Medzi videním a myslením. Expresivita a telesnosť pohľadu. Pohľad možno opísať v rôznych vrstvách a horizontoch, ktorých extenzia umožňuje vidieť nečakanú prenikavosť a dosah pohľadu mimo sveta vizuálnej percepcie.⁸ Pohľad v sebe integruje rysy,

⁸ O vizuálnom svete pohľadu možno povedať, že sa pohybuje vo svete odleskov (*gleaming*). Je to akoby rozvinutie toho, čo inak kriticky pripomína Lévinas na adresu Heideggerovho „svetielkovania“ žiariaceho horizontu ([8], 30). Casey berie túto koreláciu vážne, nekarikuje ju a vlastne z nej vychádza, ba dokonca ju naturalizuje prístupom, ktorý toto svetielkovanie chápe v jeho perceptívnom význame, teda ako súčasť „fenomenologického“ prieskumu domény vizuálnej percepcie.

ktoré by sme tradične prirad'ovali skôr fyziologickým vlastnostiam telesných orgánov a častí tela, resp. základným podprahovým funkciám orientácie, preskúmvaniu prostredia a pod. Možno upresniť, že ide skôr o „neodolateľnosť“ nutkania k pohľadu, ako o jeho operatívnu nevyhnutnosť.

Dôležitým rysom pohľadu je jeho semiotická signifikantnosť. Pohľad vykazuje bohatý register významov, ktoré, aj keď nie sú jednoznačné, vytvárajú sociálnu väzbu, v rámci ktorej „[L]etmým pohľadom nevyčleňujeme označenú položku pre druhých tak, aby mala konečný význam v sociálnej oblasti. Namiesto toho sa tento pohľad snaží udržiavať túto oblasť otvorenú a priechodnú tak, aby sa dal vytvoriť okruh spoločného podielu na zmysle“ ([5], 36). Výrazným rysom je aj dostupnosť (*availability*) pohľadu, nielen fakt, že ním disponujeme za každých okolností, ale aj fakt, že vďaka nemu sa dozvedáme mnoho už „napohľad“.

Pohľad je nielen receptívny, ale aj expresívny. Jeho expresivita je veľmi rozmanitá a okamžite prístupná, čo však neznamená, že je jednoznačná. Podstatné je to, že na ňu tieto významové nároky nekladíme dodatočne. Pohľad dokonca prezrádza aj to, že intencie nie sú iba reflexiami našich záujmov, ale prejavom a spôsobom, ako niečo zistiť, objaviť. Pohľad je teda nástrojom heuristickej pohotovosti, ktorá sa nedá redukovať na receptivitu. Preto Casey zdôrazní, že pohľad je pôvodcom výrazu (*expressive agent*), ktorý „nedodáva intencie“ (*purveyor of intentions*), ale umožňuje ukázať sa týmto intenciám „na tvári aktuálneho a bezprostredného prekvapenia“ ([5], 56). Rysy receptivity a expresivity sa však nevyučujú, naopak, možno ich doložiť exemplárnym príkladom tzv. „výrečného“ pohľadu (*telling glance*), ktorý vypovedá o zahliadnutom v jeho signifikantných rysoch, v rozpoznaní „prípade niečoho“, a zároveň tento pohľad sám predstavuje, vyjadruje niekoho osobnú znalosť, rozpoznanie toho, čo sa práve automaticky nestáva verejne signifikantným a zjavným. Pohľad nie je iba receptívny, je priamo posudzujúci (*judgemental*).

Glance sa však neuskutočňuje iba očami. Casey zdôrazňuje rozdiel medzi pohľadom „prostredníctvom“ očí (*glance by means of the eyes*) a pohľadom očami (*glance „with“ the eyes*) ako rozdiel medzi inštrumentálnou funkciou a hybnou silou tela, ktorou v tomto prípade disponujú práve oči ako „konatelia“, resp. „zástupcovia“ tela (*agents of the body*) ([5], 56). Vďaka tomuto vzťahu môže byť pohľad vôbec expresívny. „Prakticky ktorákoľvek časť tela sa môže pripojiť k pohľadu, ba dokonca v krajnom prípade sa môže stať pohľadom“ ([5], 58). Nakoniec možno povedať, že „sa možno pozrieť celým telom“ ([5], 59). Telesnosť pohľadu neznamená, že pohľad je nejakým epifenoménom tela. Ani to neznamená, že do uskutočnenia pohľadu je zapojených okrem očí viac telesných orgánov. Táto telesnosť sa prejavuje skôr v určitej extenzii pohľadu.⁹

⁹ Casey uvádza príklad kývnutia hlavou na pozdrav, ktoré je amplifikáciou pohľadu (*glance*). Upozorňuje však, že nejde iba o zastúpenie alebo zosilnenie pohľadu, ale že v prípade takého pozdravu ide o gesto, ktoré zjavuje komplexnejší odkaz: „Ja teraz na teba pozerám“, t. j. uznanlivé pokynutie. Podstatné je to, že tento akt je príkladom sebareferenčného odkazu, ktorý nie je reflexívny, ale expresívny. Vyjadruje nielen uznanlivé pokynutie, ale aj to, že to práve robí, pričom agensom tohto aktu je práve telo, a nie reflexívne vedomie.

„Pohľad je najcharakteristickejšim gestom tela v ríši vizuálnej skúsenosti“ ([5], 156). Táto extenzia sa však týka aj iných zmyslov alebo gest. Možno hovoriť o „načúvaní“, keď počujeme tu a tam, letmo (*glancingly*), alebo o „prepočutí“ (*overhearing*) niečoho. Glance prekračuje sféru vizuálneho sveta. Nakoniec možno hovoriť o „mentálnom pohľade“ (*mental glance*), ktorý sa stáva zrejším vďaka rysu pozornosti (*attending*). Nejde pritom iba o možnosť „vizualizácie“, ale o veľmi ľahkú možnosť modalizácie mentálneho pohľadu do podoby spomínania (*remembering*),¹⁰ myslenia (*thinking*) alebo predpokladania (*supposing*).

Otázka „extenzie“ pohľadu z očí na telo, z vizuálneho sveta na svety iných zmyslov, na mentálny, ale najmä sociálny svet vychádza zo zamerania na miesto-zdroj (*locus-source of glance*) pohľadu. Telesnosť sa tu výrazne a špecificky ukazuje nakoniec v banálnom, ale inak signifikantnom ryse pohľadu: každý pohľad je „vrhnutý-od“ (*cast off*) tela. Dôraz na toto vyvrhnutie, ktoré akcentuje nie intencionálne „k“, ale „od“, ukazuje okrem iného to, že pohľad necharakterizuje primárne zameranie, ale jeho „vrhnutosť- od“ a k tomu komplementárne dopad, resp. spočinitie. Možno povedať, že to, čo je „zasiahnuté“ pohľadom, nedosahujeme priamym zameraním „na“. Pohľad teda nie je jednoducho smerovaný „k“ vyskytujúcejmu sa súcnu. Zamerá sa aj na to, čo bolo zasiahnuté, ako na to, čo „stretá“ a na čo „natrafí“ v jeho periférnom usporiadaní, v rámci ktorého to zamerané netematicky registruje. Práve tento rys umožňuje poukázanie na pochopenie artikulácie korelátu pohľadu, ktorým sú povrchy (*surfaces*).

Povrchy, veci, miesta. Casey rozlišuje „vizuálny svet“ (*visual world*) a „svet videnia“ (*world of vision*) ([5], 475). Svetom videnia je svet-miesto. „*Letmé pozeranie je jedným z primárnych spôsobov, ako berieme do úvahy, registrujeme svet-miesto (place-world) v jeho vzhádzaní a ústupe*“ ([5], 22). Ide o to, ako vôbec pochopiť vlastnú doménu toho, čo nazýva „glance“. Svet nie je prirodzene priestorovým korelátom vizuálnej percepcie, naopak, súvislosť priestoru a sveta je v Caseyho štúdiu zrejماً až vďaka vystihnutiu špecifickej roly, prítomnosti „letného“ pohľadu v životnom svete.

Pohľad poskytuje (*takes in*) predovšetkým povrchy, a tým nám dáva miesto (*takes us places*). Je zrejmé, že kľúčom k primeranému vyjadreniu súvislosti medzi pohľadom a svetom, telom a miestom sa stáva povrch. Na rozdiel od hermeneutickej štruktúry „ako“ je tu reč o štruktúre „na“ („at...“). Všetko, čoho sa doslova „týka“ pohľad, sa ukazuje ako povrch. Možno povedať, a v tomto prípade i doceniť, doslovnosť tvrdenia, že svet je napohľad povrchom. Povrch nie je opakom hĺbky, naopak, je skôr povrchom hĺbky. Pohľad v tomto zmysle nie je „povrchný“, ale špecificky prenikavý. Zvláštnosť jeho prenikavosti

¹⁰ Práve v kontexte skúmania aktu pamätania sa, spomínania (*remembering*) narazil prvý raz zásadne na problematiku miesta a podal jej strohý náčrt. V danom kontexte však išlo o vystihnutie zásadnej úlohy miesta v spomínaní, kde si sotva pamätáme nelokalizované veci alebo osoby: „*Byť bez miesta v niekoho spomienke neznamená iba byť dezorientovaný; znamená to byť rozhodne v nevýhode v porovnaní s tým, čo by mohla poskytnúť kompletnejšia pamäťová skúsenosť. Miesto slúži situovaniu nášho spomienkového života, priam ho poskytuje*“ ([6], 183 – 184).

však nespočíva v sústreďenom skúmavom spočítaní (*linger*) a povrchy nie sú „korisťou“ pohľadu. Korelácia pohľadu a povrchu nespočíva výhradne na ľubovoľnom izolovaní vecí alebo „porcie“ priestoru a pod. Pohľad by nebol možný, ak by sa „netýkal“ sveta, ktorý sa mu vydáva (*yield*). Povrchy preto už nemožno chápať ako „skreslenia“ skrytého bohatstva sveta, ale ako spôsob jeho „vydania sa“ napohľad. Casey odkazuje na už spomínaný Husserlov „lúč sveta“ (*Welstrahl*) a antickú atomistickú koncepciu sveta, ktorý emituje svoje simulakrá práve tak, ako zrak vysiela pohľad, čím je popri zraku podmienkou možnosti videnia. Svet je tak „odozvou“ pohľadu, a nie jednoducho nekonečným kontinuum pasívneho vonkajška vecí. Práve preto možno toto ukazovanie, vydávanie sa sveta pochopiť ako odpovedanie (*response*).

Ak je reč o povrchu a o povrchoch, zostáva stále otázkou, do akej miery je svet kontinuum takéhoto mnohopočetne zavinutého povrchu, resp. čo znamená hovoriť o „povrchoch“? Čomu patria tieto povrchy, s povrchmi čoho sa vlastne stretáme? O aký druh povrchu tu ide? Casey odpovedá: „*Povrch je tvárou čohokoľvek*“ ([5], 65). Slovo „surface“ takéto vyjadrenie podporuje. Pohľadom sa stretávame s rozložením, usporiadaním, dispozíciou povrchov (*layout of surfaces*). Casey hovorí o povrchoch vecí, miest a neskôr aj osôb. Ide však skôr o štruktúru ich usporiadania, ako o to, čoho povrchmi vlastne sú. Ak sa pýtame na diferencie medzi odlišiteľnými povrchmi, tak nejde iba o rozdiely medzi povrchmi rôznych vecí. Spoločným menovateľom povrchov nie je priestor, ktorý vo svojej neutralite neumožňuje povrch špecifikovať vo vzťahu k priestorovým veciam. Povrch nie je iba vrstvou fyzikálnych substancií. Povrch vecí nemožno definitívne vyčleniť z pohľadu, zbaviť ho okrajov (*edges*) a hraníc, t. j. susedstva a odlišností od okolitých, ale aj inherentných povrchov.¹¹ Priliehavosť povrchu tvorí vlastne sféru pohľadu. Súdržnosť rozloženia povrchov identifikuje Casey výrazom prevzatým od Husserla ako vnútorný povrch sféry, „blízkej sféry“ (*near sphere*), miesta.

„*Doménou pohľadu je pôvodné (genuine) miesto: konečné a ohraničené, poskytuje polohu a situuje, ako médium je heterogénne a neizometrické*“ ([5], 51). To však neznamená, že pohľadom neregistrujeme nič iné ako povrchy miest. Napriek tomu povrch konkrétnych vecí vystupuje vždy iba v určitom usporiadaní a v tomto zmysle konštituuje predovšetkým miesto. Miesto preto nie je ani pozadím inak vždy prítomných predmetov. Pohľad sa tu ukazuje ako spolukonštituent miesta, súvislosti povrchov, ktoré nie sú napohľad uniformnou scénou, ale práve „vnútram“ blízkej sféry. Ide teda o pohľad, ktorý nás konfrontuje s blízkosťou, a tá nie je pozadím, ale implicitným vnútram blízkosti, a to napriek tomu, že hovoríme o „vyzeraní von“ (*glancing out*). Je zrejmé, že tu nejde o vzťah vnútorného a vonkajšieho priestoru, rozdeleného imaginárnou sférickou hranicou. Ide tu o vzťah blízkosti a diaľky, ktorú zasa môže predstavovať krajina divergentných pohorí (Caseyho príklad), ktorá sa „rozbieha von“, a tvorí tak extrémnu podobu tzv. „ďalekej sféry“ (*far sphere*) výhľadu „do“ krajiny, ktorá je náprotivkom blízkej, iba že nie je *tu*, ale *tamto* (*over there*). Ide teda o súvislosť a usporiadanie povrchov, ktoré umožňujú pohľad von,

¹¹ Casey venuje pripravovanú knihu *Svet na okraji* (*The World at the Edge*), ktorá má byť pokračovaním *Sveta napohľad*, práve okrajom, hraniciam a i.

vyhliadnutie „do“ blízkosti (glancing out into), ktorú vďaka pohľadu vnímame ako sféru aj vtedy, keď je ďaleká. „Rôzne miesta vyvolávajú rôzne pohľady. Z vnútra úkrytu týchto povrchov vyzeráme ‚do‘ miesta (glance out into the place), v ktorom sme“ ([5], 53).

Casey však napriek tomu častejšie hovorí o povrchu miest a vecí. Otázku plurality povrchov a automatického rozlíšenia povrchov miest a vecí by sme mohli hľadať práve v tejto vete: „Letmý pohľad nás vezme priamo na povrch vecí, a tým zároveň do srdca miesta, v ktorom sme“ ([5], 70). Nejde teda o rozdiel dvoch druhov povrchov, ale o rozdiel v tom, ako sú tieto povrchy situované, t. j. odlišujú sa práve tým ako sa predstavujú napohľad, ako dva aspekty situácie, resp. našej situovanosti vo vzťahu k nim. „Pohľad uvádza do blízkosti to, čo je inak ďaleké“ ([5], 71). Pohľad takto „uskutočňuje blízkosť tam, kde nijaká blízkosť predtým neexistovala alebo nebola zjavná“ ([5], 71).

Miesto nie je iba „lokáciou“, ale prezentuje svoj vlastný svet, svet-miesto. Na rozdiel od vecí nemožno v prípade miest hovoriť o kontinuite topologického povrchu, ale o diskontinuite povrchov predmetov, ktorý tvoria vďaka svojmu určitému usporiadaniu. Miesta povrchov v neposlednom rade pozostávajú z toho, čo bežne nazývame „medzerami“, resp. okrajmi povrchov, ktorých kvalitatívna diferencovanosť sa nekryje s vecami – podobne sa povrchy vecí nekryjú s povrchmi miest. Napohľad sa dívame zvyčajne na viacero vecí naraz. Casey hovorí o „regionálnej singularite“, ktorá sa nedá redukovať na súbor, keďže sleduje povrchy, ktorých jednotlivé premenlivé rysy spolukonštituuju povrch, ktorý vnímame ako súvislú a rozlíšiteľnú scénu, (prípadne scénu ako objekt morskej hladiny, trávnik a pod.). Pohľad má špecifickú schopnosť registrovať scénu v jej zmenách a rozmanitých detailoch a zároveň túto rozmanitú súvislosť povrchov uchopovať vďaka perцепcii, ktorú s odkazom na Leibniza Casey označuje výrazom „apercepcia“. Pohľadom tak napriek mnohotvárnosti povrchu uchováваме charakter celej prezentácie a súčasne registrujeme diferencované rysy povrchov v ich regionálnej ko-inherencii. Celok, napríklad povrch mora, tak zotráva (*abides*) v pohľade a umožňuje ukázať sa charakteru scény, resp. konkrétnej veci. Miesta predstavujú takúto podobu singularity charakteristického usporiadania povrchov.¹² Aj keď Casey spomína povrchy miest a vecí súbežne, nejde o to, že by miesto bolo v istom zmysle vecou. Zamerať sa na vlastný povrch miesta alebo veci znamená registrovať pohľadom toto usporiadanie, ktoré má skôr povahu obrazu, ako veci, resp. prechodnej veci-obrazu,¹³ v ktorých „svet napohľad opúšťa svoju fixnú formu ustálenej scény vnímaných substancií“ ([5], 478).

¹² Toto usporiadanie však niekedy nie je uzavreté. Miesto je „partial closure“, čiastočne uzavreté. Predstavu uzavretého kontinua povrchov reviduje i Waldenfels, keď zdôrazňuje, že žijeme skôr v rozptýlenom, potrhanom (zersprengter Raum), ako v priestore usporiadanej renesančnej perspektívy: „Rivalita vecí, ktoré zápasia o náš pohľad, aby ho povzbudili a vzájomne potlačili, je násilne utišená, keď sa toto pretláčanie pohľadom, na ktorom má svoj podiel aj libidio vidiendi, premení na plochý obraz“ ([11], 106 – 107).

¹³ Casey tvorí tento termín inšpirovaný statusom Bergsonových „obrazov“, ktoré u Bergsona predstavujú realisticky a idealisticky neredukovateľné východisko. Striktne vzaté, nejde o obrazy predmetov a tela, ale o predmety ako obrazy, o telo ako obraz. Casey tak využíva Bergsonom zdôraznený aspekt rôzneho usporiadania, resp. rozloženia obrazov, aby sa vyhol vo fenomenológii inak redukovanému roz-

Záver. Miesto sa tak stalo exemplárnym perifénoménom. Je príkladom toho, ako je periférnosť prítomná nie na okraji, ale priamo napohľad, aby sa na rozdiel od temporálneho určenia pohľadu v Caseyho prístupe stala vlastne kľúčom k pochopeniu jeho „letnosti“. Periférnosť pritom neznamená rozostrenosť, vágnosť, ale práve prechodnosť, nenápadnosť a ambiguitu vecí-obrazov. Taktó periférnym, avšak vlastným obsahom vždy nápadným sa svet dáva napohľad. Práve v súvislosti s vlastným obsahom letného pohľadu (*glimpse*) máme tendenciu hovoriť o zachytenom ako o „obrazce“, ako o fragmente skutočnosti zachytenom akoby v priezore, v rámcovaní, ktoré napriek tomu, že patrí pohľadu, sa vyplní zmysluplným (nie porušeným) obsahom fragmentu, ktorým svet odpovedá na náš pohľad.

V epilógu svojej prvej práce venovanej fenoménu miesta kladie Casey otázku „*Čo by nám mohol fenomenologický prístup k miestu vlastne povedať*“ ([3], 320)? To neznamená „povedať o mieste“, ale „povedať o fenomenologickom skúmaní miesta“. „*Vo fenomenologickom výklade hrá vnímanie v otázke miesta kľúčovú úlohu*“ ([3], 320). Je príznačné, že nejde o úlohu miesta v kontexte problematiky vnímania. Rozprava o pohľade je práve rozpravou o úlohe percepcie ako modelového vzťahu k svetu, ktorý zďaleka nie je iba vizuálnym svetom. Ide o to, čo vlastne myslíme percepciou, ak máme vystihnúť charakter prístupu, ktorý umožňuje stretnutie so svetom-miestom. Caseyho postup v tomto prípade nehľadá korelát vnímania, ale akt, v ktorom podstupujeme skúsenosť so svetom, ktorý v pozadí všetkých prívlastkov (sociálny, obrazový, perceptuálny) nesie identifikáciu s miestom (*place-world*).

Caseyho práce o mieste a pohľade reprezentujú dve rôzne vrstvy jedného skúmania a zároveň určité vyhrotenie opisu prístupu k svetu. Paradoxne ono vyhrotenie znamená prístup k svetu takému, ako sa javí „napohľad“, teda k svetu, ktorý sa práve v takejto „letnej“ podobe predstavuje ako „*svietivý, perifénoménálny celok vecí-obrazov špecifikovaných povrchmi a okrajmi, kontúrami a tvármi, spomienkami a myšlienkami, farbami a príhodami, pričom nič z toho nie je jednoducho umiestnené v čase a priestore*“ ([5], 477), kde dôraz spočíva na slovách „jednoducho umiestnené“, a nie „v čase a priestore“, keďže toto určenie sa vďaka prvému stalo fenomenologicky radikálne nesamozrejým.

LITERATÚRA

- [1] BENYOVSKÝ, L.: *Náhlost. Myšlení bytí z času*. Praha: OIKOYMENH 2005.
- [2] BERGSON, H.: *Hmota a paměť*. Praha: OIKOYMENH 2003.
- [3] CASEY, E.: *Getting Back into Place. Toward a Renewed Understanding of the Place-World*. Bloomington: Indiana University Press 2009.
- [4] CASEY, E.: *The Fate of Place*. Berkley: University of California Press 1997.

dielu medzi vnútorným a vonkajším: „Každý obraz je vzhľadom k niektorým obrazom vnútorný a vzhľadom k jiným vonkajší. O souhrnu všech obrazů však nemůžeme říci, že je vzhľadom k nám vnútorný nebo vonkajší, právě proto, že ‚interiorita‘ a ‚exteriorita‘ jsou výhradně vztahy mezi obrazy“ ([2], 320).

- [5] CASEY, E.: *The World at a Glance*. Blomington: Indiana University Press 2006.
- [6] CASEY, E.: *Remembering*. Bloomington: Indiana University Press 2000.
- [7] ESCOUBAS, E. : Esej o antropológii vizuality. M. Merleau-Ponty a H. Jonas.
In: *Filozofia*, roč. 63, 2008, č. 6, s. 480 – 487.
- [8] LÉVINAS, E.: *Totalita a nekonečno*. Praha: OIKOYMENH 1997.
- [9] MERLEAU-PONTY, M.: *Viditelné a neviditelné*. Praha: OIKOYMENH 1998.
- [10] PIAČEK, J.: Problémy perichronozofie. In: *Filozofia*, roč. 63, 2008, č. 3, s. 206 – 218.
- [11] WALDENFELS, B.: *Ortsverschiebungen, Zeitverschiebungen. Modi leibhaftiger Erfahrung*. Frankfurt am Mein: Suhrkamp Verlag 2009.

Klement Mitterpach
Katedra filozofie FF UKF v Nitre
Hodžova 1
949 74 Nitra
SR
e-mail: kmitterpach2@ukf.sk